

FRI-229-2-LLSHP(S)-02

ABOUT SANCTITY AND ARCHETYPES IN OLD BULGARIAN LITERATURE¹¹²

Ivelin Iliev

SU "Vasil Levski", city of Dulovo

Tel.: 0886368008

E-mail: boticheli@mail.bg

Abstract: *The nature of Old Bulgarian literature is directly related to the whole system of religious beliefs, differences in the religious and mystical experience of Homo liturgicus. The strong influence of biblical tradition, ancient literature and philosophy predetermines the attitude and choice of proto images – among which stand out the Old Testament Solomon, Job, etc. aspiring to God. Proto images are the orientation iconic manifestations of the text – Jesus is the way and the light that are always followed, the Virgin Mary is a mother and protector in all things.*

Keywords: *Old Bulgarian literature, Christianity, archetype, holiness*

JEL Codes: *L10, L11*

ВЪВЕДЕНИЕ

Сблъсъкът между “агиос” и “биос” създава една обособена онтологична самобитност на *логоса*, която е имплицитно присъща на старобългарската литература. Именно затова и агиографията е един от най-разпространените жанрове в Средновековието. Характерно за старобългарската литература е, че абстрактно-реторичното се разкрива от конкретно-логическото повествование със свой специфичен набор от езикови средства. Литургичното мислене определя и форматира концептуалния модел на светостта, подрежда топосите и предопределя начина на въвеждането на протообразите в средновековния текст. Протообразите са ориентационните иконически проявления на текста – Иисус е пътят и светлината, които винаги се следват, Богородица е майка и закрилница във всичко.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Природата на старобългарската литература е пряко свързана с цялата система от религиозни вярвания, различията в религиозния и мистичен опит на *хомо литургикус*. Силното влияние на библейската традиция, на античната литература и философия предопределя отношението и избора на протообрази – сред които се открояват старозаветните Соломон, Йов и др. Традицията носи медиевистичното разбиране за *антропосоциогенезата*. Човек е създаден като *хомо сапиенс* и трябва да обогатява и усъвършенства своя духовен опит, стремейки се към Бог. Светостта е комплекс от духовни и етични умения и е носител на социална и емоционална интелигентност /радостта от близостта до Бога/.

Сред особеностите на старобългарската литература трябва да открием:

✓ **Хомоморфизъм на старобългарската литература** (гръцки *homoiōs* - подобен и *morphe* - форма) - понятие, което характеризира съответствието между структурите на обектите в художественото произведение (сходство). Хомоморфизмът (за разлика от изоморфизма) се различава по това, че съответствието на обектите (системите) е уникално само в една посока. Следователно хомоморфното изображение е непълно, приблизително отражение на структурата на оригинала. Можем да открием много хомоморфни връзки в житията: Бог – човек, святост – светци и т. н. Хомоморфни са протообразите и образите.

¹¹² Докладът е представен пред секция „Езикознание, литературознание, история и философия” на 63-тата научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените-Русе на 18 октомври 2024 година с оригинално заглавие на български език: ОТНОСНО СВЕТОСТТА И ПРОТООБРАЗИТЕ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

✓ **Хипертекст и протообраз** – старобългарската литература е част от хипертекст, подреден по такъв начин, че се превръща в религиозна система, йерархия от религиозни текстове, като същевременно представлява единство и множество от текстове. Хипертекстът е система за представяне на информация чрез и за *Светото писание* на цялото общество, като създава семантична мрежа със сложна топология, позволяваща организиране на информация на различни нива на обобщение: социално-битови, философски, етично-религиозни, езикови, естетически и т.н. Протообразите са свързващите моменти на този текст.

✓ **Хиперцитатност на старобългарската литература**

„И Бог стана човек, за да може човекът да стане бог.“

Св. Иреней Лионски, св. Атанасий Велики¹¹³

Хиперцитатът е цитат в текст, който препраща към други текстове и цитати /библейски, патристични и теологични/. Цитатът в житията се превръща в хиперцитат, когато един източник /например патристичен/ не е достатъчен за текста и се използват и библейски цитати. Обикновено той е проявителят и препратката към протообраза. Хиперцитатът в старобългарската литература не просто "отваря" текста към други религиозни текстове, той разширява до безкрайност семантичната перспектива на религиозния човек. Получава се наслаждане на много текстове и значения един върху друг. По същество това се оказва такава семантична градация, където значенията и текстовете се корелират имплицитно, въпреки факта, че понякога си противоречат и извън контекста не могат да бъдат обединени в едно цяло на доминиращия, единен смисъл. Обикновено се обединяват от Божията благодат към човека, като му помага подобно на Давид /с когото е сравнен Константин-Кирил Философ/.

✓ **Протообразът – елемент от религиозно-семантичното авторово поле:**

Религиозно-семантичното авторово поле изразява насочеността на семантичното своеобразие на повествованието, насочвайки вниманието към автора като субект от назоваващата действителност. За разлика от съвременната художествена литература осезаемо е само усещането за авторово присъствие, без прякото му презентирание, което допълнително алюзира усещането за вечност и застиналост на времето. Семантичното поле не се вписва в цялата „езикова“ картина, а само в повтарящи се топоси, сочещи към автора. Личността на автора е следствие от тях и се основава на емоционалното усещане, което той създава за самия себе си чрез използването на устойчиви езикови конструкти. Цялостният анализ на семантичните полета, отразени в протообразите, използвани от автора би позволило да се моделира огромна картина на човешката способност за предикатиране и индивидуалните образни и вербални възможности на отделните старобългарски книжовници.

Теософската верификация и валидация на старобългарския текст се постига с помощта на протообразите, напр.¹¹⁴:

Христос – утешителят: протообраз на св. Николай: св. Николай Чудотворец избавя от смъртта подобно на Христос: н одарнѣтъ ꙗ поустн домовн. н въставѣше ндоша съ велнкою радостню домовн хвалаще н славаще ꙗ н ст҃го Николоу. нзбавльшаго ꙗ ѿ горькыѣ смьртн (Търж, л. 70в); св. Николай Чудотворец върши чудеса със силата на своята молитва и е като баща за всички - той с плаващите плава, на пътниците е помощник, утешител е на страдащите, избавник е на пленниците, лечител е на болните, затворници навещаващ, на вдовици помагаш, сираци нахранващ: тако ст҃ын Николае чюдотворець намъ докраѣ ꙗ показѣ. тако мола вѣдкоу съвършашеть чюдеса. н показѣа въсеюу мнроу знаменна. акы ѿць ꙗда прнѣмла. съ плавающннн плаваеть. по поутн ходѣщнннъ помощнннкъ. въ вѣдахъ оутѣшнннкъ.

¹¹³ Този цитат е използван и от двамата светци в различно време; с леки вариации на съдържанието се използва и до ден днешен.

¹¹⁴ Проучени са текстове в *Златоструй с Тържественик от XII век.*

въ тъмьнцахъ прѣсѣтънникъ. въ довица мнлоуѣ. срѣта накъръмлаѣа. плѣньннкы нзбавлаѣа. вольнѣа нцѣлаѣа ѿ стѣго Николы блѣгостн (Търж, л. 76б).

Христос – пастир на изгубените души: протообраз е на св. Василий Велики, който изтрѣгва от лапите на дявола изгубилата се душа на влюбения до безпаметност младеж: оутроу же вѣвѣвшю прнзѣва уѣстънаго прнчѣта. манастѣра н всѣа хѣлювнѣта людн. н рече уада моѣа любнмаѣа всн похвалнмъ ба. се ко швѣцю погѣвѣвшюю хощеть пастворъ доврѣн на рамо вѣспонатн. н прнвѣстн въ црѣквѣ н достононо юсть н намъ всоу повѣдѣтн ношѣ н молнтн сѣ блѣгостн юго. да не оудолѣбѣть гоубнтель дшѣ нашнхъ (Търж, л. 87б).

Тримата отроци са протообрази на християнските светци: снхъ ко подоваѣть хвалнтн. н днвнтн сѣ намъ. не вндѣвѣше нхъ. не оубо мѣнѣкъ моуѣнмъ ба радн. нн съмьртн нн вѣскрьсеннн мьртвѣымъ. н преже славнмаго по плѣтн прншѣствнѣа Хѣа. исповѣдннкы н мѣнѣкъ вѣвѣвша (Търж, л. 76в).

Светостта е Божествената благодат, разпространявана като нетварната енергия на Бог единствено в човешките души; тя е енергията, която ще унищожи стария свят и ще сътвори новия. Тя е допълнително усилена с използването на библейските протообрази на цар Давид, Ной, Авраам. Тази енергия винаги е противопоставяна на тъмната страна. Светците са в контраст с езичниците и еретиците.

Най-честите употребяваните стилистични символи, вплетени в образите на светците, са:

✓ Хлябът символизира духовната сила и твърдост на вярата у Теодор Тирон: шгнь ко швразѣ лоука сътворѣ шкроуѣ тѣло стѣго. н вѣк посредаѣ не тако плѣтъ жьгома. нъ тако хлѣбѣ пекомъ (Търж, л. 95в);

✓ Водата е символ на живота, а евангелското учение е жителният източник, който като с вода напоява душите: источьникъ ѣванѣльскыиухъ оуѣннн ѿврѣсти иматъ потокуѣ. н аще кѣто жадаѣтъ да прндетъ н пнѣтъ ѿ того источьника н живѣ вѣваѣтъ (Търж, л. 91а-б).

За да се разкрие пълната картина на светостта са използвани различни тропи:

✓ Метафорични епитети, напр.: везоуѣмнѣа гаростн прнвѣтѣкъ вѣваѣтъ падѣннѣ (сентенция, включваща и метафоричен епитет, Търж, л. 84в); везаконнѣа дѣлатель (метафоричен епитет „вършител/служител на беззаконието“, Търж, л. 85г); вѣщѣстнѣа дѣлатель (метафоричен епитет „вършител/служител на безчестието“, Търж, л. 85г); князнъ тъмьнн н доуѣн лоукавнн (л. 86а); наставьннѣа тьмѣ всѣакомоу везаконнѣа оуѣнтѣлю (Търж, л. 96б); кѣто можеть стѣнаниѣа нлн вѣздѣхѣннѣа матерьнѣа издрѣци. таже стѣнаше н вѣздѣхѣше ѿ срѣдцаниѣа огньнѣиухъ слѣзѣ оѣь (Търж, л. 70а);

✓ Епитети - Дева Мария е определена като „хранилище на светлината“ и „мълния за тънещите в тъмнина“, „която в утробата си потопи майката на смъртта“ (Търж, л. 79а); Небесният ангел, донесъл ѝ благата вест има лице, което е характеризирено чрез епитети, изковани от прилагателни имена в сравнителна степен: слѣнца свѣтъмѣнше оудоврено ѣмоу лнцѣ. снѣга ѣнетѣншоу шдѣнѣ рнзою (Търж, л. 79б);

✓ Сравнения – въведени обичайно със съюзите тако, акты, напр.: такоже ко рѣвѣы без водѣы не могѣтъ жнтн. тако же н младѣнѣць лншнмъ вѣваѣтъ сьсѣца мѣрьнѣа. не по мнозѣ оумреть (Търж, л. 84г); вѣздѣнѣавѣ тако лѣвѣ повелѣ сѣвѣзавѣше га. вѣстн вѣккоуѣше въ тъмьннѣю (Търж, л. 96б); грѣшнѣнкы акты плѣвѣы сѣжжѣтъ огньмъ негасоуѣшнмъ (Търж, л. 91г); исправнѣтъ сѣ лнцѣ зѣмн. акты без вѣлнѣ вода стоѣашн въ нештѣсанѣ дѣлвн (Търж, л. 80г); тѣчашѣ вода морьскаѣа сѣ главѣы ѣмоу н сѣ пѣртѣ акты рѣка (Търж, л. 68г); ѿлоуѣн сѣ ѿ насѣ н тако вода разлнѣа сѣ. н расѣпашѣа сѣ всѣа кости юго (сравнението е направено във връзка със съдбата на

отлъчилиия се от групата на 40-те мъченици, който излиза от студеното езеро и влиза в банята, за да се стопли, Търж, л. 97в);

✓ Метонимии - глава днавола тѣи юси. Ягнколаю. а шпашь Ансна доукъсъ сын съ тобою. въ шба слоуѣкъ сотоннѣ (мъчителите на светците са характеризирани чрез метонимии, епитети, метафори, Търж, л. 97а) и др.

Едни от нравствените принципи на християнската святост са духовното смирение и търпение:

✓ Смирението е мъдрост и сила: съмѣренънъ тѣъ юсть великъ н великъ моудръ (Злат, 63в); ннѣтоже во тако днвѣна уловѣка творитъ. такоже съмѣрена моудрость (Злат, 63б); вѣтъ во гърдѣннѣ протнвнѣ съмѣреннѣ же даѣтъ благодѣтъ... да аще уловѣкомѣ годѣ юсть съмѣреннѣ. то колѣн пауѣ вѣтъ любнѣтъ (Злат, 63б);

✓ Търпението на Алексей, човека Божи, който с усмивка и снизхождение се отнася към грубите шеги и пакости на слугите в бащиния си дом: штроцн же по вса вѣерѣти пакостн юмоу дѣахоу роугающе сѣ. шнн же пахахоутъ юго ногамн. дрѣзнн же заоушахоутъ. нннн же пакты ш паннѣе шмѣвающе възлнвахоу на нь помѣна вндѣвѣтъ же улѣкъ вѣжнн. тако днвѣлъмъ наоуѣннѣмъ то юмоу вѣваѣтъ. съ радостню н веселнѣмъ н търпѣннѣмъ вса прннмаше търпѣ. съконѣуавѣшю же въ домоу шѣн зѣ. лѣ не знаѣмъ къто вѣ (Търж, 98б-в);

✓ Обреклият себе си на Бога Алексей до смъртта си не се разкрива пред своите близки: оуѣты мѣнѣ уадо моѣта оутрѣвѣти. по што ми сице сътворилъ юси. толико лѣтъ поустѣ юси вѣмъ въ домоу шѣа своѣго. и не гавилъ сѣ мѣнѣ (Търж, 99в);

✓ Смирението на ап. Павел: съмѣраѣтъ мѣсль свою гла азъ юсмъ мѣннн въсѣхъ апостолъ. съмѣреннѣмъ мѣннн. тн послѣже зѣваннѣмъ. а уѣстню н дарѣмъ въсѣхъ болнн юсть по реуенѣмоу. тако мѣннн въ свѣтѣ сѣмъ твора сѣ. болнн въ црствнн бѣжн нарнѣтъ сѣ. вндѣ лн велнѣство съмѣреннѣна моудрѣстн. мѣнѣша сѣе нарнѣюще (Злат, 141б).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Според старобългарските книжовници светостта съществува във всеки човек в латентен вариант. Тя може да бъде илюстрирана чрез следната метафора: всяка угаснала свещ може да бъде запалена от друга, горяща свещ. Восъкът на тази свещ е вярата, фитилът е любовта, огънят е Божията благодат, а запалената свещ е застъпникът ни пред Бог. Докосването до него може да освети душата ни.

REFERENCES

Stanchev, Kr., 1995. Stylistics and genres of Old Bulgarian literature. Sofia: Prosveta Publishing House (**Оригинално заглавие:** Станчев, Кр., 1995. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*. София: Издателство „Просвета“)

Stoyanova, Gr. 2020. Topos and prototypes in Old Bulgarian original hagiography. Shumen: University Publishing House "Bishop Konstantin Preslavski". (**Оригинално заглавие:** Стоянова, Гр. 2020. *Топоси и прототипи в старобългарската оригинална агиография*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.)

Old Bulgarian literature. Holiness and holy places in the Balkans. 2013. Sofia: Publishing House of BAS "Marin Drinov". (**Оригинално заглавие:** *Старобългарска литература. Святост и свети места на Балканите*. 2013. София: Издателство на БАН „Марин Дринов“.)

Trendafilova-Georgieva, P. 1998. Semiotic Problems of the Sacred Text. Silistra: "Alexander Kovachev" Publishing House. (**Оригинално заглавие:** Трендафилова-Георгиева, П. 1998. *Семиотични проблеми на сакралния текст*. Силистра: Издателство „Александър Ковачев“.)